

SOSYOLOJİK AÇIDAN TEKNOLOJİ ODAĞINDA GÜNCEL SORUNLARIN YORUMLANMASI

Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu-Araş. Gör. Yonca Odabaş
(Ankara Üniversitesi; Sosyoloji Derneği; SBE Enstitüsü)

Sosyolojinin en önemli kavramlarından biri olarak “toplumsal değişme”nin temelde iki itici gücü vardır. Bunlardan biri “nüfus” ikincisi ise “teknoloji”dir. Nitekim ilk çağ Filozofu Aristo’dan başlayarak ve ünlü Sosyolog Durkheim ile devam ederek, hemen hemen tüm sosyal düşünürler toplumsal değişimin ortaya çıkmasında artış ya da azalış halindeki nüfus hareketleri kadar, Gordon Childe’in işaret ettiği gibi teknolojinin etkisini kabul etmişlerdir. (Kongar,1979) Söz konusu teknoloji ise, basit alet/edevattan gelişmiş ileri bilgi/enformasyon teknolojilerine (IT) kadar uzanan geniş yelpazede ortaya çıkma potansiyeline sahiptir.

Öte yandan sosyal bilimler yazını incelendiğinde, toplumsal değişmeye yol açarak insanları geleneğin boyunduruğundan kurtardığı ve dolayısıyla özgürleştirdiği için teknoloji genelde olumlu olarak da, “negatif diyalektik” ile insanları hem özgürleştiren hem de bağımlı kılan özellikleri birarada taşıması yüzünden eleştirilmektedir. Bunun en güncel örneği medyanın hem iletişimi sağlaması hem de insanın düşünme/sorgulama yeteneklerini sınırlayarak tek-düzeleştirilmesi, farklılıkları törpülemesi hatta giderek “yabancılaştırma”sıdır (alienation). İnsanların kendileri etraflarında olup bitenler hakkında yapacak birşeyleri olmadığını düşünmeleri (powerlessness); etraflarında olup bitenlere bir anlam

verememeleri (meaninglessness); yapmaması gerekenleri sürekli yapar hale gelmeleri (normlessness); etrafları insanlarla dolu olduğu halde kendilerini yalnız hissetmeleri (social isolation) gibi yabancılaşma bileşenlerinin (Middleton,1963; Kasapoğlu;1999) tüm teknolojik gelişmelere rağmen insanlarda giderek yığınlaşması diyalektik bir bakış açısıyla sosyolojinin teknolojiyi sorgulamasına yol açmaktadır. Aslında diyalektik düşünce “Karşıtların Birliği” (Unity of Opposits) ilkesi uyarınca işlemekte ve formel/biçimsel mantığın, “özdeşlik”, “çelişmezlik”, “üçüncü seçeneğin olanaksızlığı”

gibi ilkelerine meydan okumaktadır. Toplumsal yaşamda “İkili Karşıtlıklar”ın (Binary Opposits) aynı anda ve birlikte yaygın olarak bulunmasını formel mantık ile kavramak mümkün olmadığından, diyalektik düşünce, yöntemsel ve ussal olarak çok daha geniş olanaklar sağlayarak üstünlük kazanmaktadır. Kısaca bir teknoloji, örneğin cep telefonu aynı zaman aralığında yararlı ve/veya zararlı ya da kuşkulu özelliklere, diyalektik bakış açısına göre sahip olabilir. Nitekim günümüzdeki birçok durum, başta iletişim teknolojisindeki gelişmeler/sıkıntılar olmak üzere, böyledir.

Sosyolojinin teknolojiye ilgisine yönelik yazın incelendiğinde, tartışmaların önemli boyutlarda diyalektik özellikler taşıdığı gözlenmektedir. Örneğin Munir ve Jones (2004), belirli teknolojik icatların diğerlerine karşı olan üstünlüğü üzerine yaptıkları çalışmada, söz konusu baskınlığın, salt teknolojik etmenler ile açıklanamayacağı, analizlere teknolojik olmayan diğer etmenlerin –sosyopolitik dinamikler ve sponsor olan kişi, grup, organizasyon ya da kurumlar- dahil edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır ve bu süreci açıklamada sıklıkla kullanılan beş temel yaklaşımdan bahsetmektedirler: Evrimsel Model (Arthur, 1994), Kurumsal Teori (Meyer ve Rowan, 1977), Sosyal Hareket Teorisi (Mueller, 1992), Yapılaşma Teorisi (Giddens, 1979) ve Aktör İlişkileri Teorisi (Latour, 1987; Law, 1992). Söz konusu önerme, neden bazı teknolojik ürünlerin daha fazla tercih edildiği sorusuna da uyandırılabilir. Farklı bir deyişle, toplum içinde teknolojik ihtiyaçların belirlenmesinde etkili olan faktörlerin neler olduğunun ortaya çıkarılmasında benzer bir yaklaşım kullanılabilir. “Evrimsel Model”, söz konusu seçimin bütünü ile rastlantısal olduğunu ifade ederken, en güçlü olanın hayatta kalması görüşüne paralel olarak, en iyi teknolojik icadın daha baskın olacağını ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle, teknolojik ihtiyaçların belirlenmesinde kontrol edilemeyen, doğal bir seçiciliğe vurgu yapmaktadır. Teknolojinin sosyal ve politik faktörlerden bağımsız olduğunu ileri süren teknolojik determinizm ile benzer noktaları olan Evrimsel Model’e eleştirel bakan “Kurumsal Teori ve Sosyal Hareketler Teorisi” ise, bu süreç içindeki paydaşlar olarak sanayi ve politik sistemlere vurgu yapmaktadır. Kişiyi pasif olarak algılayan bu yaklaşımlara alternatif olan “Yapılaşma Teorisi” ise, ajan ile yapı arasındaki etkileşime dikkati çekmek istemektedir: Politik ve ekonomik yapı ihtiyaçların belirlenmesinde önemli rol oynarken, ajan olarak birey ya da farklı paydaşlar söz konusu gereksinimlerde değişiklik yapma

potansiyeline sahip olabilirler. Burada dile getirilen teorilerin ortak özelliği, modernist düşüncenin temel özelliği olan “ikilik”ler(dualities) yaratma eğilimine sahip olmalarıdır. Her ne kadar Giddens(1984)’in Yapılaşma Teorisi, söz konusu ikililiği aşmaya çalışsa da, her iki uç arasında kurmaya çalıştığı bağın araçsal nitelikte olması nedeni ile sosyal gerçeklik içindeki ilişkileri ortaya çıkarmada sınırlı kalmaktadır.

Modernitenin ikilikler yaratma şeklinde baskın olan eğilimine karşın, bilim ve teknoloji çalışmaları özelinde ortaya çıkan yeni bir sosyal teori olan “Aktör İlişkileri Kuramı” (Latour, 1998; Law, 1992; Callon, 1986), doğa/toplum, yapı/kültür, insan/insan olmayan arasındaki ilişkilere dikkati çekmeye çalışmaktadır. Bu kuramın temel ilkesi olarak kabul edilen “genelleştirilmiş simetri”ye göre, “aktör” (actor) ve “aktant” (actant) olarak da kavramsallaştırılabilen, insan ve insan olmayan(non-humanal) tüm varlıklar, oluşumlar eşit derecede eylemde bulunma kapasitesine sahiptir. Rasyonel olan ve olmayan arasındaki ayrımı da reddeden yaklaşım, Weber’in “özel rasyonalitesine”(substantive rationality) benzer şekilde, aktant olarak ifade edilen “insan olmayan” varlık ve oluşumların kendilerine ait bir rasyonalitesi olduğunu ifade etmektedir. Teknoloji, bilgisayar, laboratuvar malzemelerinden insana kadar geniş bir yelpaze içinde tanımlanabilecek olan bu aktör ya da aktantlar, kendi çıkarları doğrultusunda ilişki ağlarını oluşturmak için diğer aktör ya da aktantlara gereksinim duymaktadırlar. “Tercüme” (translation) olarak kavramsallaştırılan ilişki ağlarının bu oluşum süreci, dört aşamadan oluşmaktadır (Callon, 1986): “problemeleştirme” (problematization), “dahil etme” (interessement), “ikna” (enrollment) ve “ittifakların mobilizasyonu” (mobilization of allies). Buna ek olarak yine bu aşamalar içinde işlevsel özelliği olan bir diğer kavram ise “zorunlu geçiş noktaları” (obligatory passage points) dir:

Problemeleştirme: Baş aktör ya da aktant, diğer aktör ya da aktantlara kendi amaçlarını tanıtmakta ve bu amaçlara ulaşma nedenlerini problem olarak sunmaktadır.

İkna Etme: Diğer aktör ya da aktantların, baş aktör ya da aktant tarafından kendi amacının meşruluğu konusunda ikna edilmesi girişimleri bu aşamada yer almaktadır. Bu süreç içinde diğer üyeler, baş aktör ya da aktant tarafından belirlenen noktalara yönlendirilir ve bu noktalar zorunlu geçiş noktalarıdır.

Dahil Olma: İkna olan diğer üyeler, baş aktör ya da aktantın hedefleri doğrultusunda oluşturduğu ilişki ağına girmeye başlamaktadırlar.

İttifakların Mobilizasyonu: Baş aktör ya da aktantın kurduğu ilişki ağına giren diğer üyeler, yeni kimlikleri ile ilişki ağı içinde dolaşıma başlarlar.

Tercüme sürecinin sonunda, ilişki ağı durağanlık kazanır ve bu durum “kara kutu” olarak kavramsallaştırılır. Baş aktörün meşruluğunun sorgulanması ile bu kara kutu açılır ve ilişki ağı yıkılır ya da dönüşüme uğrar.

Ulrich Beck (2002) ve Giddens(1998), “Risk Toplumu” kavramsallaştırmalarında, bilimin “düşünümelliği”(reflexivity) özelliğinden bahsetmekte ve bilimin sorunlara çözüm bulmaya çalışırken yeni sorun/risk alanları yarattığını ifade etmektedirler. Bilimin “Janus Yüzü” (ikiyüzlü mabut) olarak ifade edilen bu durum, teknoloji özeline de uyarlanabilmektedir. Diğer bir deyişle, teknoloji, modern yaşamın karmaşıklığını azaltma konusunda kolaylıklar sağlarken, özgürlükler yaratırken, aynı zamanda bağımlılıklar, denetim ve kontrol mekanizmaları (panoptikon gibi), yeni ihtiyaç alanları ve baskı araçları da sağlamaktadır ve bu durum, daha önce de belirtildiği gibi ancak diyalektik düşünce ile kavranabilir. Teknolojinin bu özelliğini içeren ilişki ağlarının nasıl olduğu Aktör İlişkileri Kuramı’na dayanılarak şu şekilde ifade edilebilir:

Problemeleştirme: Baş aktör ya da aktant olarak teknoloji, yeni ihtiyaçların varlığından bahsederek, bunların giderilmesinin özellikle yaşam kalitesinde artışa neden olacağını ileri sürebilir. Teknolojinin temel amacı, denetleme (cep telefonları örneğinde olduğu gibi) ya da pazar yaratmak olabilir.

İkna etme: Bu amaç doğrultusunda, ilişki ağının diğer üyelerinden olan insan aktörler, zorunlu geçiş noktaları olarak belirlenen ihtiyaç alanları (farklı teknolojik özelliklerin yaşam kalitesine katkıları)nı kullanarak, diğer üyeleri ikna etmeye çalışır.

Dahil Olma: Söz konusu ihtiyaçlar konusunda, kişi olarak insan aktörler ikna olurlar.

İttifakların Mobilizasyonu: İkna olan bu aktörler, yeni kimlikleri ile (farklı teknolojik özelliklere sahip ürünlere sahip olma gibi), ilişki ağı içinde dolaşıma devam ederler.

Kara kutu olarak, üretilen/inşa edilen ihtiyaçların varlığının meşrulaştırılması, bu durumu sorgulayan başka bir ilişki

ağı/aktör ya da aktantın müdahalesine kadar devam eder.

Söz konusu ihtiyaçlar, “meta” ve “değer” tartışmalarını da gündeme getirmektedir. Yukarıda ifade edilmeye çalışılan ilişki ağı, ‘kullanım değeri’ söylemi üzerinden “değişim değeri” inşa edilmesini içermektedir. Dolayısıyla başta da belirtildiği gibi, insanın kendi ihtiyaçları için üretmesi aşamasından (kullanım değerinden) pazarda mübadale için (değişim değeri) üretime geçmesi, yabancılaşmasının da başlangıcı olarak görülebilir ve herşeyin metalaştığı bir evreye denk gelmesi yüzünden de geniş ölçüde kapitalizm eleştirisini gerektirir. Ancak bu yazının sınırları dışında kaldığından bu yönere değinilmemiştir.

Kaynakça

Beck, U. (2002) The Terrorist Threat World Risk Society Revisited, *Theory, Culture & Society*, 19(4): 39–55

Callon, M. (1986) “Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fishermen of St-Brieuc Bay.” *J. Law (Yay. Haz.) Power, Action and Belief: A New Sociology of*

Knowledge? İçinde (ss. 196-233). London: Routledge and Kegan Paul.

Giddens, A. (1998) *Risk Society: The Context of British Policies*, iç. *The Politics of risk Society*, (J. Franklin Ed.), Oxford: Polity Press.

Kasapoğlu, A. (1982;1999) *Sağlık Örgütlerinde Personelin Sosyal İlişkileri*. İç. *Sağlık Sosyolojisi: Türkiye’den Araştırmalar* (der. M. Ecevit). Ankara: Ümit (ss.14-124).

Kongar, E. (1979) *Toplumsal Değişim*. Ankara: Remzi

Latour, B. (1998) *Keynote Speech: On Recalling ANT*, <http://comp.lanacs.ac.uk/sociology/stslatour1.html>.

Law, J. (1992) *Notes on the theory of the actor Network: ordering, strategy and heterogeneity*, <http://www.lanacs.ac.uk/fass/sociology/papers/law-notes-on-ant.pdf> ET: 10.01.2009

Middleton, A. (1963;1975) *Alienation*. İç. *Measures of Social Psychological Attitudes* (der. J.)

Robinson ve P.R.Shaver. Michigan: University of Michigan Press.

Munir, K.A., Jones, M. (2004) *Discontinuity and After: the Social Dynamics of Technology Evolution and Dominance*, *Organization Studies*, 25(4): 561-581

